

(Əvvəli ötən sayımızda)

Bu məsələyə, yəni mərasimlərin ədəbiyyatla əlaqəsi məsələsinə bir qədər irəlidi toxunacağıq. Lakin əvvəlcədən qeyd etməliyik ki, mərasim-ədəbiyyat əlaqəsi öz mənası və tarixi inkişafı baxımından mərasim-folklor əlaqəsidir. Daha doğrusu, mərasim-dən ədəbiyyata gələn yol folklorlardan keçir.

Sovet elmləşməsində folklor və etnoqrafiya ayrı-ayrı elm sahələri olsa da, onlar həm də birgə öyrənilirdi. Bu cəhətdən, L.M.Saburov yazır: "Artıq çoxdandır ki, mərasimlərlə həm etnoqraflar, həm də folklorşünaslar məşğul olaraq, onların işləməsinin müxtəlif tərəflərinə fikir verirlər. Həyatda mərasim və mərasim poeziyası yanaşı mövcuddur və onlara ...biri o bi-

*Sakir Əlif oğlu ALBALIYEV,
AMEA Folklor İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent,
albalievshakir@gmail.com*

METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ BAYRAM PROBLEMİNİN

risi olmadan, demək olar ki, təsadüf olunur" [25, s. 3-8]. Göründüyü kimi, L.M.Saburova burada mərasim poeziyası dedikdə folkloru nəzərdə tutur. Burada əsas götürülən bədii söz faktorudur. Keçmiş sovet ənənəsində sözlü folklor birbaşa ədəbiyyatın əsası, ilk pilləsi hesab olunurdu. Ona görə də folklor "şifahi ədəbiyyat" adı altında filologiya fakültələrində tədris olunurdu. Bu cəhətdən, "folklor" termini ilə "şifahi ədəbiyyat" termini bir-birindən fəqləndirilmirdi.

Rus-sovet müəllifi N.Kravitsov yazır: "Folklor termini beynəlxalq aləmdə yayılmışdır. Bu terminlə İngiltərə, Fransa, ABŞ-da xalq yaradıcılığının bütün növləri (poeziya, musiqi, rəqs, yonma) və hətta inanc və adətə işarə olunur. SSRİ-də bu termin adı altında xalqın şifahi poetik yaradıcılığı, həmçinin xalq mahnıları, xalq musiqi və rəqsləri başa düşülür. "Xalq poetik (yaxud şifahi" yaradıcılığı termini ilə yanaşı "folklor" terminindən də tez-tez istifadə olunur" [20, s. 436-437]. Sitatdan göründüyü kimi, "folklor" termini sovet və Qərbi elmləşməsində mona sorhədlərinə, daha doğrusu, əhatə miqyaslarına görə fərqlənirdi. Qərbdə xalqın kollektiv yaradıcılığının sözlü olan və olmayan bütün növləri folklor hesab olunurdu, sovet humanitarizmasında folklorun sözlü mətnlərinə "şifahi ədəbiyyat" kimi yanaşılırdı. Bu cəhətdən, mərasim folkloru da sovet folklorşünaslığında şifahi ədəbiyyat nümunələri sayılırdı.

Qeyd edək ki, keçmiş sovet ənənəsində folklorun, o cümlədən mərasim folklorunun "şifahi" ədəbiyyat" hesab olunmasının ob-

yektiv və subyektiv sobəbləri var idi. Obyektiv sobəblər folklorla ədəbiyyatın münasibətlərinə söykəndiyi halda, subyektiv sobəblər sovet ideologiyasının "yeni ədəbiyyat", "osil xalq ədəbiyyatı" yaratmaq kimi ideoloji məqsədlərindən irəli gəlirdi.

Sözlü folklor ədəbiyyatla bəlavəsito bağlıdır. N.İ.Kravitsov və S.Q.Lazutin rus folklorunu nəzərdə tutaraq yazırlar: "Folklor təkə ideya dorinliyi baxımından deyil, həm də yüksək bədii keyfiyyətləri baxımından seçilir. Rus folklorunun bədii sistemi çox rəngarəngdir. Rus folklorunda bilinə, nağıl, atalar sözlər, nəğmə kimi əsərlər janr formaları yaranmışdır. Onlardan bəziləri ədəbiyyatda da var. Ancaq həmin janrlar ədəbiyyata xalq yaradıcılığından gəlmişdir" [21, s. 10].

Əslində, müəlliflərin bu fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyildir. Ədəbi növ və janrların, demək olar ki, hamısı öz kökləri, mənası baxımından haradasa, hansı nəqədəsə folklorla gedib çıxır. Bu cəhətdən, ədəbiyyatdakı dram növü, onun faciə, dram, komediya kimi janrlarının əsasında bəlavəsito xalq dramları (tamaşa və oyunları) durur. V.Diyevin yazdığı kimi: "Dram öz inkişafının ilkin mərhələsində xor, dia-loq, rəqs, pantomima və s. əhatə edən mürəkkəb bədii-mərasim aktının tərkib elementi idi" [18, s. 72]. Eyni sözləri epik növ haqqında da demək olar. Məsələn, epik növün ən monumental janrı romandır. V.V.Kojinovun yazdığı kimi: "Roman – yeni dövr ədəbiyyatında epik janrın böyük formasıdır. Onun ən omumi cizgiləri insanın həyatın gedişatının mürəkkəb formalarında təsvir edilməsi, hadisələrdə iştirak edən bir sıra şəxslərin təleyini əhatə edən süjet çoxxətlik, çoxsəslilik və bundan irəli gəlməklə başqa janrlara nisbətən böyük həcmdir" [19, s. 328]. Lakin bədii ədəbiyyatın epik növünün bu "şah" janrı da öz kökləri etibarilə bəlavəsito folklorla bağlıdır. Prof. Mir Cəlal yazır: "Orta əsrlərdə, ümumiyyətlə, roman dillərində yazılan əsərlərə belo ad (roman – Ş.A.) verirdilər. Sonralar bu ad ancaq bədii əsərlərin böyük

formasına verildi. Orta əsrlərdə şöhrət tapan romanlar əsasən cəngəvərlərə həsr olunurdu (Ritsar romanları). Bu romanlarda igid, müstəsna cəngəvərin sərgüzəşti və şöhrəti təsvir olunurdu" [4, s. 148]. Prof. M.Cəlalın bu fikri ona əsaslanan prof. Yeganə İsmayılova müasir Azərbaycan romanının köklərini həm "Kitabi-Dədə Qorqud" eposu, həm də ümumiyyətlə "Oğuznamə" eposu ilə əlaqələndirməyə imkan vermişdir. O yazır: "Maraqlıdır ki, müasir ədəbiyyatda ən iri janr göstəricisi olan "roman" poetik tipologiyasına görə folklorla, epotla, yəni dastan janrı ilə əlaqədardır... Roman janrı öz mənası etibarilə orta əsrlər cəngəvərlərindən bəhs edən dastandır. Bu cəhət onu tipoloji baxımdan "Kitabi-Dədə Qorqud"la yanaşı qoyur: orta əsrlər roman xalqlarının qəhrəmanlarından bəhs edən dastanlar "Roman" adlanmışdır. Həmçinin qədim və orta əsrlər oğuz xalqlarının qəhrəmanlarından bəhs edən dastanlar "Oğuznamə" adlanmışdır: "roman" janrı – roman xalqlarının milli epotu, "oğuznamə" janrı – oğuz xalqlarının milli epodudur. Bu cəhətdən "roman" və "oğuznamə" tipoloji baxımdan eynidir. Yəni qədim romanlar üçün "roman" nə rolunsa, qədim oğuzlar üçün də "oğuznamə" elə o demək olub. Bu nəqte müasir Azərbaycan ədəbiyyatında "Dədə Qorqud" motivlərinin janr baxımından "bəyüməsini", özünün dolğun ifadə formasını "roman" janrında tapmasını izah edir" [9, s. 368].

(Davamı 15-ci səhifədə)

METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ BAYRAM PROBLEMİNİN

(Əvvəli 6-cı səhifədə)

Eyni fikri bədi ədəbiyyatın lirik növü haqqında da demək olar. Lirikə da öz mənsəyini folklorlardan götürür. Məsələn L.Timofeyev lirik növün ön iri janrlarından olan poema haqqında yazır: "Poema" – liron-epik janrın böyük forması, süjet-təhkiyə quruluşuna malik şeir əsəri, şeirli yazılmış povest, yaxud romandır" [26, s. 286]. İndi isə poemanın mənsəyi haqqında M.Colalın fikrinə nəzər salaq: "Poema, əslində, qəhrəmanmaddir. Nadir şəxsiyyətin və ya nadir bir hadisənin yüksək pafos ilə tərənnümünə həsr olunan poemanın ədəbiyyat tarixi boyunca müxtəlif nümunələri olmuşdur" [4, s. 135]. Buradan aydın olur ki, yazılı ədəbiyyatın moşur janrı olan poema da, əslində, qəhrəmanlıq epodundan yazılı ədəbiyyata keçmişdir. Bütün bunlar göstərir ki, sovet folklorlaşdırılmış sözlü folklorun "sifahi ədəbiyyat", yaxud "xalq ədəbiyyatı" adı altında ümumiləşdirilməsinin obyektiv əsasları var idi. Bu məsələ Azərbaycan el-əşiq poeziyasının nümunəsində daha qəbəri görünür. Hotta o dövərdə ki, bizim əsrin əvvəllərində Azərbaycan folklorlaşdırılmış el-əşiq poeziyasının folklor, yaxud ədəbiyyat olmasında mübahisə də yaranmışdır. Mərhum folklorşünas Bəhül Abdulla 2006-cı ildə çap etdirdiyi "Bədi yarıdıcılıq iməcili deyil" adlı məqaləsində əşiq şeirinin folklor hesab olunmasına qarşı çıxmışdır. O, bu zaman əşiq yarıdıcılıqda və yazılı ədəbiyyatda olan bir çox şeir janrlarının bir-birindən heç nə ilə fərqlənmədiyini əsaslanmışdır. Məs., prof. B.Abdulla məqalədə yazır: "M.P.Vaqifin qoşmalarını Aşiq Ələsgorin, Aşiq Ələsgorin gözəlləmələrini M.P.Vaqifin adına təhkim edək. Oğulsan, əgər bunları seçə bilsən. Bas necə olur ki, bunların birincisi yazılı, ikincisi sifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsi olur" [2].

Mübahizəyə səbəb olmuş bu fikrə prof. Hüseyin İsmayilov belə münasibət bildirmişdir: "Vaqifin qoşması Ələsgor qoşmasından fərqli olaraq görüldüyü bəyadər, Ələsgorə isə qoşma həm eninə, həm də dorinno görüldüyündən xeyli böyükdür. Dərindən ona görə böyükdür ki, homin mətinin həm semantiki, həm də poetik strukturlarında arxestrukturlar lay-lay qalaqlanıb. Əslində, bu laylar əşiq sonotinin genezis və təkamül dinamikasının bütün keçdiyi yolun mikromodelidir. Ələsgor qoşmasında sonot layı, tərziqat layı, ata-baba layı və s. var. Ələsgor o bazanın əsasında yarıdıcı üçün bu laylar mətnə tofoküründən süzülüb gəlmişdir. Ələsgor qoşmasının eninə görüldüyündən böyük olması dedikdə isə mətinin daha çox funksiyallığı nəzərdə tutulur. Ələsgor qoşması yarıdıcı prosesində əşiqdəki amillərlə şərtləndirilir: 1. Saz havası ilə; 2. İfa tərzi ilə; 3. Moçlisin auditoriyası ilə; 4. Pragmatik məqsədə yönəlməsi ilə; 5. Bədi-estetik oyləndirmə funksiyaları və s. ilə. Aşiq Ələsgor qoşmasında mətin bədi-estetik oyləndirmə istiqaməti onun çoxsaylı funksional elementlərindən yalnız biridir. Və mətin bədi ədəbiyyatla ortaq məqamı yalnız bu funksiyası ilə bağlıdır. Digər funksiyaları ilə folklorla bağlıdır. Əgər... Ələsgor ya-

zılı ədəbiyyat nümunəsi kimi ədəbiyyatşünaslıq metodları ilə öyrənilsə, onda onun sonot fenomenologiyasını şərtləndirən cohtərlərin heç ondan biri izah oluna bilməz" [8, s. 16-17].

Göründüyü kimi, yazılı ədəbiyyatdakı qoşma ilə əşiq yarıdıcılığında qoşma arasında olan fərq musiqi, ifaçılıq, moçlislə bağlıdır. Aşiqlər öz şeirlərini, əsasən, toylarda və bayramlarda oxuyurdular. Toy və bayram isə mərasim deməkdir. Buradan aydın olur ki, folklor şeirinin poetik ruhu bilavasitə mərasimlərlə bağlıdır. Folklor şeiri janrlarının yazılı ədəbiyyatdakı eyni janrlardan fərqi musiqi ilə bağlılığı prof. Sədnik Paşa Pirsultanlı "qoşa qanad" adlandırmışdır. O yazır: "Aşiq şeirini başqa poeziya nümunələrindən fərqləndirən əsas cohtərlərdən biri onun söz və musiqinin abəngi, təbiəti ilə uyurluğu, daha doğrusu, əşiq şeirli ilə klassik saz havaları arasında qırılmaz bağlılıq mövcuddur. Saz musiqisi və əşiq şeiri qoşa qanad kimi qarşılıqlı tərzəli qoruyaraq, sifahi yolla yaşamaq imkan və gücünü digər folklor nümunələrindən daha çox qoruyub saxlaya bilmisələr" [12, s. 102]. Buradan aydın olur ki, folklorun yazılı ədəbiyyata keçmiş şeir janrları folklorla əlaqəsini tamamilə itirmir. O, özünün kökləri etibarilə daim folklorla bağlı qalır. Lakin o, bununla bərabər özünün əsas xüsusiyyətini – mərasimi musiqi ilə əlaqəsini itirir. Bu, özünü daha göstərir ki, şair-əşiqlərin qoşduqları şeirlər əşiq havacatına uyğun gəldiyi halda, yazılı ədəbiyyat nümayəndələri olan şairlərin yazdıqları şeirlər əşiq havacatına uyğun gəlmir. Bunun səbəbi odur ki, şair-əşiqlər şeiri musiqi kökü üstündə qoşurlar. Bu da onu göstərir ki, şair-əşiqlərin qoşduqları şeirlərin ruhdan musiqi var. Bu musiqi isə adətən musiqi yox mərasimi musiqidir. Aşiq sonotinin tarixinə haradan baxılırsa-baxılsın, onun mərasimlə əlaqəsi daim özünü göstərir. Aşiq təsəvvüf tokosində oxuyanda da, toylarda, bayramlarda oxuyanda da onun fəaliyyət məkanı mərasim olmuşdur.

İşin elmi noticə və yenilikləri: Beləliklə, aparılmış tədqiqat göstərdi ki, "bayram" probleminin əsas metodoloji məsələlərindən biri onun iki aspektinin bir-birindən fərqli folklorlardakı obrazıdır. Bayramla onun folklor obrazı bir-birindən funksional tipologiyalarına görə fərqlənir:

a) Bayram mərasiminin özü onu icra edənlərin arzu, istəq, məqsəd, niyyətlərinin həyata keçirilməsinə xidmət edir;

b) Bayramın epik folklor mətnlərindəki obrazı isə epik süjetin məntiqinə tabe olub, homin mətinin xaidçilik epik ideyanını gerçəkləşməsinə xidmət edir.

İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Moqalonin nəzəri əhəmiyyəti bu işdən bayramlar haqqında aparılacaq başqa tədqiqatlarda nəzəri qaynaq olaraq istifadə imkanları, praktiki əhəmiyyəti isə ali məktəblərdə mərasim folklorunun tədrisi prosesində praktiki vosat kimi istifadə imkanları ilə müəyyən edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulla, B. Azərbaycan mərasim folkloru B.Abdulla. – Bakı: Qismət, – 2005. – 208 s.

2. Abdulla, B. Bədi yarıdıcılıq iməcili deyil "Ədəbiyyat" qəz. – 2006. – 28 aprel

3. Abdullayev, B. Haqqın səsi. B.Abdulla. – Bakı: Azərnəş, – 1989. – 144 s.

4. Cəlil, M. Ədəbiyyatşünaslığın xüsusiyyətləri. M.Cəlil, P.Xəlilov. – Bakı: Maarif, – 1972. – 280 s.

5. Əliyeva S.S. Azərbaycan folklorunda qurbanvermə motivi və onun ritual-mifoloji kökləri (filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası) – Bakı, 2020. – 171 s.

6. Xavəri S.A. Azərbaycan milli mədəniyyət sistemində folklorun funksional strukturu və tipologiyası (filologiya elmləri doktoru dissertasiyası) – Bakı, 2018. – 332 s.

7. Xürəmçizadə A. Azərbaycan mərasim folkloru (Türk və dünya xalqları folkloru ilə tarixi-müqayisəli araşdırma). A.Xürəmçizadə. – Bakı: Səda, – 2002. – 210 s.

8. İsmayilov, H. Folklor: aksiom və ədəbiyyatda Azərbaycan sifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqatlar. XX cild. – Bakı: Səda, – 2006. – s.

9. İsmayilova, Y. "Dədə Qorqud kitabı" və müasir Azərbaycan ədəbi düşüncəsi. Y.İsmayilova. – Bakı: Elm, 2011. – 368 s.

10. Qafarlı, R. "Kitabi-Dədə Qorqud" – "un üçüncü əlyazması, yaxud "Kitabi-Türkman lisanı" oğuznaması R.Qafarlı, S.Rzasoy. – "Dədə Qorqud" jur. – 2019. – № 2. – s. 3-39

11. Nəbiyev, A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə A.Nəbiyev. – Bakı: Turan Nəşrlər Evi. – 2002. – 680 s.

12. Pirsultanlı, S.P. Ozan-əşiq sonotinin nəzəri məsələləri. S.P.Pirsultanlı. – Bakı: Ozan. – 2002. – 208 s.

13. Rzəsoy, S. "Kitabi-Dədə Qorqud" süjetlərinin ritual-mifoloji semantikasından Kitabi-Dədə Qorqud (məqalələr toplusu). – Bakı: Elm, – 1999. – s. 83-96

14. Rzəsoy, S. Oğuz mifinin paradigmatları S.Rzəsoy. – Bakı: Səda, – 2004. – 200 s.

15. Təhməshah, M. Xalq ədəbiyyatımızda mərasim və mövsüm nəğmələri (filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası) – Bakı, 1945. – 133 s.

16. Yoloğlu, G. Mövsüm mərasimləri G.Yoloğlu. – Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, – 2009. – 218 s.

17. Bayburin, A.K. Oçerq "Obşedovoy folklor" – Svod gnoqraficeskix ponatıy terminov. Narodnə znaniə, folklor, narodnoe iskuşstvo, vip. 4. – Moskva: Nauka, – 1988. – s. 144-146

18. Diev, V. Oçerq «Drama» Slovarq literaturovedçeskix terminov. – Moskva: Prosveçeniə, – 1974. – s. 70-80

19. Kojinov, V.Y. Oçerq «Roman» Slovarq literaturovedçeskix terminov. – Moskva: Prosveçeniə, – 1974. – s. 328-331

20. Kravtşov, N. Oçerq «Folklora» Svod gnoqraficeskix ponatıy terminov. Narodnə znaniə, folklor, narodnoe iskuşstvo, vip. 4. – Moskva: Nauka, – 1988. – s. 436-440

21. Kravtşov, N. Russkoe ustnoe narodnoe tvorçestvo N.I.Kravtşov, S.Q.Lazutin. – Moskva: Vishşə skola, – 1983. – 448 s.

22. Pomeraniyeva, G. Oçerq «Obşedovoy poçizii» Slovarq literaturovedçeskix terminov. – Moskva: Prosveçeniə, – 1974. – s. 249-250

23. Pomeraniyeva, G. Oçerq «Obşedovoy pesni» Slovarq literaturovedçeskix terminov. – Moskva: Prosveçeniə, – 1974. – s. 250-251

24. Putilov, B.N. Oçerq «Funksionalnə-nostiq folklor» Svod gnoqraficeskix ponatıy terminov. Narodnə znaniə, folklor, narodnoe iskuşstvo, vip. 4. – Moskva: Nauka, – 1988. – s. 151-152

25. Saburov, L.M. Ob üçuñeni narodnux obşedov. Folklori i gnoqrafiə (sbornik statey). – Leningrad: Nauka, – 1974. – s. 3-8

26. Timofeyev, L. Oçerq «Pogma» Slovarq literaturovedçeskix terminov. – Moskva: Prosveçeniə, – 1974. – s. 286-287

27. <http://portal.l.rupostroyen.ru> funksionalnə-avstrukturu.